

OSMANLI TAŞRASINDA YABANCI SERMAYE YATIRIMI: SİVEREK DÜYÛN-I UMÛMİYYE MÜDÛRLÜĞÜ İLE REJİ MEMURLUĞU (1881-1925)

Mustafa DAĞ*

Öz

Osmanlı İmparatorluğu, 1853-1856 yılları arasında meydana gelen savaşın finansman kaynağını sağlamak amacıyla dış borç alma yolunu tercih etmiştir. İç borçlanmaya ek olarak dış borçlanma sürecini başlatan imparatorluk 1875 yılına kadar 15 kez dış borç almıştır. 1875 yılında borç taksitlerinin durdurulduğunun ilan edilmesi üzerine alacaklı devletler paralarını tahsil etmek amacıyla hükümetle antlaşmaya vararak daha önce iç borçlular tarafından idare edilen Rüşum-u Sitte İdaresi'ne benzer bir teşkilatın oluşturulması kararı almışlardır. Bu kuruluş, Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi adıyla 20 Aralık 1881 tarihinde Muharrem Kararnamesi'nin imzalanması ile teşekkül ettirilmiştir. İmparatorluk genelinde örgütlenen bu yapı uluslararası bir kuruluş olarak alacaklı devletlerin paralarını tahsil etmek amacıyla Osmanlı maliyesinde altı kalemi denetlemek amacıyla kurulmuştur. İdarenin teşkilatlandırıldığı bölgelerden biri de Diyarbakır Vilâyeti'ne bağlı olan Siverek kazası olmuştur. Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin bölgedeki örgütsel yapısı, kadro yapılanması ve idareye bağlı olarak faaliyet gösteren Siverek Reji Memurluğunun örgütsel yapısı ile faaliyetleri bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Bu doğrultuda Siverek Düyûn-ı Umûmiyye Müdürlüğü ile Siverek Reji Memurluğuna dair arşiv belgeleri, salnameler ve telif eserlerden istifade edilerek çalışma yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devlet Borçları, Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi, Siverek Düyûn-ı Umûmiyye Memurluğu, Reji Şirketi, Siverek Reji Müdürlüğü

Foreign Capital Investment in the Ottoman Province: Siverek Düyûn-ı Umûmiyye Directorate and Siverek Reji Directorate (1881-1925)

Abstract

The Ottoman Empire preferred foreign borrowing in order to finance the war that took place between 1853-1856. In addition to domestic borrowing, the empire, which started the process of foreign borrowing, took foreign debt 15 times until 1875. Upon the announcement of the suspension of debt installments in 1875, the creditor states reached

* Arş. Gör., Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, mustafadag@harran.edu.tr Orcid: 0000-0003-4571-8115
(Makale Gönderim Tarihi: 23.02.2022-Makale Kabul Tarihi: 26.04.2022)
DOI: <https://doi.org/10.53440/bad.1077922>

an agreement with the government in order to collect their money and decided to establish an organization similar to the Rüşum-u Sittet Administration, which was previously managed by domestic debtors. This organization was formed due to the signing of the Muharrem Decree on 20 December 1881 under the name of Düyûn-ı Umûmiyye Administration. This organization, which worked throughout the empire, was established as an international organization to control six items in the Ottoman finance in order to collect the money of the creditor states. One of the regions where the administration was organized was the Siverek district which was within Diyarbakir Province. The organizational structure of the Düyûn-ı Umûmiyye Administration in the region, the staff structure and the organizational structure and activities of the Siverek Regiment Officer, which operates under the administration, are the subjects of this study.

In accordance with this purpose, the study was carried out by making use of archive documents, yearbooks and copyrighted works of Siverek Düyûn-ı Umûmiyye Directorate and Siverek Regiment Officer.

Keywords: Ottoman State Debts, Düyûn-ı Umûmiyye Administration, Siverek Düyûn-ı Umûmiyye Directorate, Reji Company, Siverek Reji Directorate.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda 17. ve 18. yüzyıllardan itibaren ekonomik manada meydana gelen bunalımın yanı sıra uzun süren savaşlar ve savaşların neticesinde toprak kayıpları oluşmuştur. Bu durum beraberinde yüksek askeri harcamaları da getirmiştir.¹ Bu ekonomik bunalım bilhassa 1853 ile 1856 yılları arasında cereyan eden Kırım Savaşı'nda kendisini iyice hissettirmiştir.² Bu bunalımdan kurtulmanın yolu Osmanlı hükümeti tarafından borç olarak belirlenmiştir.³ Bu bağlamda, hükümet imparatorluk tarihinde ilk kez İngiltere ve Fransa ile dış borç almak için girişimlerde bulunmuştur.⁴ Böylece Kırım Savaşı'nın finansman kaynağını sağlamak amacıyla imparatorluğun borçlanma serüveni başlatılmıştır.⁵ İngiltere hükümetiyle yapılan görüş-

1 Necdet Aysal, "Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), Ankara 2013, s. 2-3.

2 Ali Birvural, "Osmanlı Devleti'nde 1854-1874 Borçlanmalarına Genel Bir Bakış ve Moratoryum", *Türk İle İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VI/23, İstanbul 2019, s. 116-117.

3 Murat Şeker, "Osmanlı Devleti'nde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, VIII/2, Manisa 2007, s. 122-124.

4 Abdunnur Yıldız, "Osmanlı Devleti'nin Borçlanmasında Osmanlı Bankası'nın Rolü ve Önemi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, X/36, Düzce 2011, s. 323.

5 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara 1994, s. 11-13.

meler sonucunda 3 milyon sterlin tutarında ilk dış borç alınmıştır.⁶ Alınan borca karşılık Mısır'dan gelen vergi gelirleri güvence olarak belirlenmiştir.⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda son dönemlerde meydana gelen askeri kayıpların ekonomik bozulmaları tetiklediğinin somut göstergesi olarak alınan dış borçlar gösterilebilir.

1854⁸ yılında başlayıp 1875 yılında borç ödemelerinin kısmen durdurulduğunun⁹ ilanına kadar geçen zaman zarfında 15 kez dış borçlanmaya gidilmiştir.¹⁰ Bu tarihe kadar ise toplam borç 200 milyon sterlin, yıllık ödenmesi gerek tutar ise 11 milyon sterline ulaşmıştır. Aynı tarihlerde ise Osmanlı maliyesinin yıllık tüm gelirleri 18 milyon sterlin tutarındaydı.¹¹ 1875 yılında yapılan düzenlemeyle birlikte borç ödemelerinin yarıya indirilmesi daha sonra 1876 yılında ödemelerin tamamen durdurulmasına karar verilmiş olması alacaklı batı ülkelerini harekete geçirmiştir.¹² 1877-1878 yılları arasında Osmanlı ile Rusya arasında meydana 93 harbi neticesinde yapılan Berlin Barış Müzakerelerinde alacaklı devletler borçları gündeme getirmişler.¹³ Taraflar arasında 20 Aralık 1881 (28 Muharrem 1299)¹⁴ tarihinde *Muharrem Kararnamesi*¹⁵ imzalanmıştır.¹⁶ Kararnamede alacaklı devletlerin görevlendireceği

- 6 Bülent Arı, "Osmanlı Maliyesinin İflas ve 1854 İstikrazı", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, IV/17, Ankara 2002, s. 47.
- 7 Abdunnur Yıldız, "Osmanlı İmparatorluğunun Borçlanmasında Yabancı Sermayenin Etkisi", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 37, İstanbul 2007, s. 119; Anıl Erdoğan, "Düyun-u Umumiye'nin Kurulmasının Siyasal Yönü ve Reji İdaresiyle İlişkisi", *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*, (Editör: H. Vakıf Mercimek, İ. Eren Akçiçek), İstanbul 2014, s. 194; M. Belin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi*, (Çev. Oğuz Ceylan), Ankara 1999, s. 476-477.
- 8 1854 yılında başlanan borçlanma serüveni 1954 yılında son taksit ödenerek son bulmuştur; Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul 2015, s. 313.
- 9 Gülten Kazgan, *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 26; Cemil Öztürk, "Millî Mücadele Döneminde Reji Sorunu", *Tütün Kitabı*, (Editör: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul 2007, s. 108.
- 10 M. Derviş Kılınçkaya, "1920 Yılıın Yazında Egemenlik ve Mali Kaynakların Denetimi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXI/61, Ankara 2005, s. 310-311.
- 11 Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul 2019, s. 231.
- 12 Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması (Klasik Dönem'den II. Abdülhamd'e)*, İstanbul 2021, s. 370.
- 13 Engin Can Çetin, "Düyun-u Umumiye ve Osmanlı Dış Borç Tarihi Genel Bir Bakış", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, VII/14, Tekirdağ 2018, s. 242-244; Faruk Yılmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar (Düyun-u Umumiye)*, Ankara 2003, s. 67.
- 14 Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul 2015, s. 34-35.
- 15 Hicri Muharrem ayında imzalanmasından dolayı Muharrem Kararnamesi olarak kayıtlara geçmiştir; Hayri R. Sevimay, *Cumhuriyete Girerken Ekonomi - Osmanlı Son Dönem Ekonomisi*, İstanbul 1995, s. 315.
- 16 Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013, s. 105-107; Ümmet Erkan, "Türk Yurdu Dergisinde İktisat Yazılarının Analizi (1911-1931)", *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, III/1, Bartın 2018, s. 17; Ali Çakır, *Haber Gazetesi'nin Başyazarlarına Göre Bölgenin ve Türkiye'nin Gündemine Bir*

temsilciler tarafından idare edilecek olan Düyûn-ı Umûmiyye¹⁷ İdaresi'nin (*Administrtrion de la Dette Publique Ottomane – Genel Borçlar İdaresi*)¹⁸ kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁹ Sonuç olarak Osmanlı idaresinin borçlanmış olduğu devletler ülke maliyesinde denetimi ele geçirmişlerdir.²⁰ Böylece idareye Osmanlı ekonomisinin bir kısmına nezaret etme yetkisi tanınmıştır.²¹

1881 yılında *Muharrem Kararnamesi* doğrultusunda Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi uluslararası müessese olarak kurumsallık kazanmıştır.²² İdare ilk etapta imparatorlukta 20'ye yakın kentte 720 acente²³ ve 5 binden fazla çalışanla örgütlenmiştir.²⁴ 1920 yılında idare bünyesinde görev yapan memur sayısı 8 bine yükselmiştir.²⁵ İdare, Osmanlı'ya bağlı bir müessese olarak faaliyet göstermesine rağmen sorumluluğu hükümete karşı değil hissedarlarına karşıydı. Osmanlı, İngiltere, Fransa, İtalya, Hollanda ve Avusturya-Macaristan'ın temsilcilerinin katılımı ile kurulan yönetim imparatorlukta belirli gelir kalemlerinin mali kaynaklarını kontrolü altında tutan uluslararası bir müessese olmasının yanı sıra adeta devlet içinde devlet gibi yönetilmekteydi.²⁶

İç borçluların borçlarını tahsil etmek amacıyla 15 maddeden oluşan *1879 Kararnamesi*²⁷ ile kurulup 1 Ocak 1880 tarihinde faaliyete geçen²⁸ Rüşum-u

Bakış (1923-1924), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Samsun 2013, s. 49.

- 17 Devlet borçları veya genel borçlar anlamına gelmektedir; Niyazi Berkes, *İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?* İstanbul 1964, s. 31-32.
- 18 Birten Çelik, "Osmanlı Gümrüklerinde Kadın İstihdamı: Kadın Gümrük Kolcuları (1901-1908)", *Belleten Dergisi*, LXXIX/286, Ankara 2015, s. 1011; Mustafa Dağ, "Hemavend Aşireti'nin Tütün Kaçakçılığı İddiaları ve Adana Reji İdaresi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31/3, Elâzığ 2021, s. 1334.
- 19 Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Ankara 1984, s. 29-31.
- 20 Mehmet Genç, Erol Özvar, *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar* İstanbul 2021, s. 102-103.
- 21 Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (Çev. Ayşe Bertay), İstanbul 2020, s. 119.
- 22 Erdem Yavuz, *Türk İktisat Tarihinde Erzincan (1923-1960)*, İstanbul 2017, s. 17.
- 23 Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul 1970, s. 92-93.
- 24 Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, İstanbul 2018, s. 62-63.
- 25 Faruk Yılmaz, *Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Dış Borçları (Düyun-u Umumiye)*, Ankara 2007, s. 31.
- 26 Metin Kopra, Murat Yolun, "18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Borçlar Tarihine Bir Bakış", *History Studies International Journal Of History*, IV/1, İstanbul 2012, s. 347-348.
- 27 BOA. A.) DVN. MKL. Dosya No: 18, Gömlek No: 9; BOA. HR. İD. Dosya No: 290, Gömlek No: 50; BOA. Y. A. RES. Dosya No: 4, Gömlek No: 70.
- 28 Sinan Yiğit, *Osmanlı Dış Borçları ve Düyun-ı Umumiye İdaresi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 1989, s. 86-87.

Sitte İdaresi'ne²⁹ 10 yıllığına³⁰ işletme hakkı verilen altı ürünün vergi gelirleri dış alacaklılar adına işletilmesi amacıyla Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne devredilmiştir.³¹ Tütün ve tuz gelirleri, pul gelirleri, müskirat gelirleri, İstanbul balık gelirleri, İstanbul, Edirne, Bursa ve Samsun mülhakatında toplanan harir³² öşrü gelirleri Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne bırakılmıştır.³³ Bu gelirler haricinde tömbeki gelirlerinden yıllık 50 bin lira, Osmanlı İmparatorluğu borçlarından Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan'ın payına düşmekte olan miktarlar, Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na ödemesi gerektiği yıllık vergi, Doğu Rumeli ve Kıbrıs vergileri de Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne terkedilmiştir.³⁴

İmparatorluğun sosyo-ekonomik tarihi içerisinde önemli rol icra eden Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi, devlet yönetiminde önemli etkilere neden olmuştur. Bu etkiler başkent İstanbul ile sınırlı kalmamıştır. Bilhassa idarenin denetiminde olan ürünlerin üretimi yapıldığı bölgelerde de bu etkiler hissedilmiştir. Bu doğrultuda idarenin örgütlendiği bölgelerden biri de Diyarbakır Vilâyeti'ne bağlı olan Siverek³⁵ kazası olmuştur. Bu bağlamda, Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin Diyarbakır Vilâyeti'ndeki örgütsel yapısı, Siverek Düyûn-ı Umûmiyye Müdürlüğü ile idareye bağlı olarak faaliyet gösteren Siverek Reji Memurluğunun kadro yapılanması ve faaliyetleri; arşiv belgeleri, vilâyet salnameleri ve telif eserler ışığında ele alınmaya çalışılmıştır.

29 Altı Dolaylı Vergi Yöntemi anlamına gelmektedir; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994, s. 76.

30 Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930) IV*, İstanbul 1993, s. 19; Cevdet Küçük, Tevfik Ertüzün, "Düyün-u Umumiye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 10, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 58-61; Sevimay, s. 313-314.

31 Onur Eroğlu, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, İzmir 2010, s. 67; Mustafa Dağ, "XIX. Yüzyıl Başlarında Reji İdaresi'nde Kayıt Dışı Ekonomi Davası: Menbiç Reji Memurluğu Örneği (1910-1911)", *Aydın Adanan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/2, Aydın 2021, s. 208.

32 Arapça kökenli olan harir kelimesi ipek anlamına gelmektedir; Birgül A. Güler, "Yönetimde Özerklik Sorunu: Duyunu Umumiye Osmanlı Meclisi İdaresi 1881-1948", *Memleket Siyaset-Yönetim Dergisi*, 1, Ankara 2006, s. 104.

33 Ali Yılmaz Gündüz, "Osmanlı Devleti'nin Ekonomi ve Dış Borç Politikası", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, II/2, Bingöl 2012, s. 8.

34 A. D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, (Çev. Nabi Dinçer), Ankara 1979, s. 86-87.

35 M.Ö. 5000'lere dayanan tarihiyle Siverek 639 yılında Bizans hakimiyetinden sonra İslam idaresine girmiştir. 1307 Bizans hakimiyetine kadar Müslümanların hâkimiyetinde kalan bölge 1087 yılında Türk hakimiyeti ile tanışmıştır. 1517 yılında gerçekleşen Osmanlı hakimiyetinden önce bölgeye Akkoyunlular ile Safeviler hâkim olmuştur; İsmail Özçelik, "Malazgirt'ten Meşrutiyet'e Siverek ve Havalisi", *Tarihte Siverek Sempozyumu*, (Ekim 2001), s. 23-29.

1. Diyarbakır Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik anlamda çöküş içerisinde bulunması neticesinde kurulan Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin şube açtığı vilâyetlerinde biri de Diyarbakır olmuştur.³⁶ Esasen Diyarbakır'da örgütlenen idarenin Mardin, Bitlis ve Muş ile birlikte Siirt Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne bağlı olarak kurulmuştur. Siirt'teki idare bölge başmüdürlüğü görevini üstlenmiştir.³⁷ Bu bağlamda, 1881 yılında Diyarbakır'da faaliyete geçen idarenin 1891 yılı görevlilerin isim listesine ulaşılmıştır. Bu doğrultuda idarenin müdürlük görevi Hafız Ali Efendi tarafından yürütülmüştür. Ali Efendi bir sonraki yıl da aynı görevi icra etmiştir.³⁸ Aynı yıl içerisinde muhasebe başkâtiplik görevi Vasfi Efendi, refik-i evvel olarak Zülfü Efendi, refik-i sani olarak Zülfikar Efendi, evrak memuru Hayati Efendi, kâtip Osman Nuri Efendi, tahrirat başkâtip Hacı Bekir Efendi, mukayyit Şerif Efendi, mübeyyiz Abdullah Efendi, mezkûrat kâtibi Ali Efendi, ambar ve kantar kâtibi Ömer Efendi ile süvari memuru Ahmet Efendi görev icra etmiştir.³⁹

Tablo 1. 1894 Diyarbakır Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi Görevlileri

Görev	İsim	Rütbe	Osmani	Mecidi
Müdür	Mehmet Reşat Efendi	Rütbe	Osmani	Mecidi
Başkâtip	Hacı Osman Nuri Efendi	Rütbe	Osmani	Mecidi
Kâtip-i Sani	Mehmet Ali Saip Efendi	Rütbe	Osmani	Mecidi
Tezkire Kâtibi	Mehmet Sabri Efendi	Rütbe	Osmani	Mecidi
Sandık Emni	Vesilai Fehmi Efendi	Rütbe	Osmani	Mecidi
Kantar Kâtibi	Ahmet Rifat Efendi	Rütbe	Osmani	Mecidi

Kaynak: DVS, Hicri: 1312, s. 71.

Tablodaki veriler incelendiğinde ağırlığı Müslüman idarecilerden seçilen idari kadroda görev üstlenen isimler mecidi nişanı ile ödüllendirilmiştir. İdarenin kalabalık idari personele sahip olması dikkati çektiği gibi bir diğer

36 Gülistan Ekmekçi, *Diyarbakır Gazetesine Göre Diyarbakır'da Kültür ve Sanat Hayatı (1286-88/1869-71)*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2009, s. 2.

37 Abdurrezzak Çelik, Mehmet Dağ, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siirt Sancağında Kamu Gelir Kaynağı Olarak Memlehalı", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, Siirt 2019, s. 311.

38 BOA. ŞD. Dosya No: 2951, Gömlek No: 10.

39 DVS, Hicri: 1308, s. 75.

önemli husus olarak çok-uluslu yapı olarak yabancı sermaye yatırımı ile oluşturulan idarenin 1891 yılında bünyesinde Gayrimüslim Osmanlı vatandaşı çalıştırmamış olmasıdır. Ancak bu durum 1894 yılında tekrarlanmayarak idare bünyesinde sandık emini olarak Vesilai Efendi adında bir Gayrimüslim Osmanlı vatandaşı görevlendirilmiştir.

İdarede görev yapan personel isimleri incelendiğinde dikkati çeken bir diğer önemli husus da vilâyette kolluk kuvveti olarak görev icra eden kolcuların⁴⁰ olmasıdır. 1898 yılına kadar yapılan incelemeler neticesinde idare bünyesinde görev yapan kolcu ismine denk gelmezken 1898 yılında müdür İbrahim Efendi, başkâtip Hacı Osman Efendi,⁴¹ ikinci kâtip Mehmet Ali Saip Efendi, tezkire memuru Ahmet Rifat Efendi, sandık emini Mehmet Ali Efendi ve kantar kâtibi Kivark Efendi dışında 87 kolcunun görev icra ettiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, süvari kolcusu olarak Şeyh Mehmet Ağa⁴² ile Mustafa Ağa görev icra ederken, piyade kolcusu olarak ise Mustafa Ağa,⁴³ Şeyh Mehmet Ağa, Mustafa Efendi, Çerçiş Ağa ile Karagöz Ağaların isimlerine yer verilmiştir.⁴⁴ Aynı kadronun 1899 yılında da aynı görevi icra ettiği tespit edilmekle birlikte piyade kolcusu olarak Hasan Ağa görev üstlenmiştir.⁴⁵ 1901 yılına gelindiğinde ise idarenin müdürlük görevi Ahmet Salim Efendi'ye devredilmiştir.⁴⁶ Kâtip Mehmet Ali Saip Efendi, ikinci kâtip Mehmet Ali Saip Efendi, sandık emini Mehmet Ali Efendi, süvari ve piyade kolcusu olarak Şeyh Mehmet Ağa, Mustafa Ağa, Mustafa Efendi, Mehmet Efendi⁴⁷ ve Çerçiş Ağa'nın görev icra etmeye devam ettikleri görülmektedir. Yeni görev üstlenen isimler arasında ise tezkire kâtibi Kirikor Sadık Efendi, kantar kâtibi

40 Bekçi olarak nitelendirilen devlet memurluğunda bulunan kolcuların temel görevi devlet gelirlerinde oluşabilecek muhtemel gelir kaybını önlemek ve kaçakçılığın önüne geçmek amacıyla önemli geçiş güzergahlarında görev alan kolluk kuvvetidir. Kolcuların önemi Düyûn-ı Umûmiyye ve Reji İdaresi döneminde daha da artmıştır; BOA. DH. SYS. Dosya No: 123, Gömlek No: 4; Ziya Karamursal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1989, s. 136; Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, İstanbul 2013, s. 237; Cezmi Zeki Yurtsever, *Kadirli Tarihi (Kadirli Türkmenlerinin Soy, Kültür ve Ekonomik Bünyesinin Tarih Felsefesi Metoduyla İncelenmesi)*, İstanbul 2010, s. 226-227.

41 1901 yılında ailesine maaş bağlandığı tespit edilmiştir; BOA. ŞD. Dosya No: 1068, Gömlek No: 18; BOA. ŞD. Dosya No: 987, Gömlek No: 57.

42 BOA. ŞD. Dosya No: 885, Gömlek No: 42.

43 BOA. ŞD. Dosya No: 965, Gömlek No: 74.

44 DVS, Hicri: 1316, s. 66-67.

45 DVS, Hicri: 1317, s. 82-83.

46 Bünyamin Bilgin, *Salname-i Vilayet-i Diyar-ı Bekr (H. 1319-M. 1901 Transkribe Metin)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Malatya: 1996, s. 83.

47 BOA. ŞD. Dosya No: 1029, Gömlek No: 26.

Mehmet Sabri Efendi, piyade kolcusu Zülfikar Ağa⁴⁸ ve kantarcı Kirikor Ağa yer almıştır.⁴⁹ 1891 ile 1901 yılları arasında idarede görev yapan personelin çoğunluğu Müslüman Osmanlı vatandaşları arasından seçilmiştir. Bu durum Siverek⁵⁰ kazasında müdürlük şeklinde teşkilatlanan kurumda da devam ettirilmiştir.

1.1. Siverek Düyûn-ı Umûmiyye Müdürlüğü

Diyarbakır Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin şube açtığı yerlerden biri de Siverek bölgesi olmuştur. İdare bünyesine bırakılan ürünlerin denetiminin sağlanması amacıyla kazada idare görevliler tayin etmiştir. Bu doğrultuda bölgede 1894 yılında görev yapan memur Abdulgaffar Efendi ile idare kâtibi Ali Efendi'nin isimleri tespit edilmiştir.⁵¹ Müdürlüğün bölgedeki faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşılmamış olsa da 1898 ile 1899 yılları arasında görev yapan isimler arasında memur olarak Salih Efendi⁵² ve Abdulgaffar Efendi,⁵³ kâtip olarak Mehmet Sabri Bey, piyade kolcusu olarak Abdülkadir Ağa⁵⁴ ve Mehmet Ağa'nın görev aldığı tespit edilmiştir.⁵⁵ Müdürlüğün temsilcisi olarak görev yapan Salih Efendi, Abdülkadir Ağa⁵⁶ ve Mehmet Ağa 1905 yılına kadar aynı görevi icra etmeye devam etmişlerdir.⁵⁷ Kazada idareyi temsilen 1894 ile 1905 yılları arasında isimleri tespit edilebilen görevlilerin tamamının Müslüman Osmanlı vatandaşları arasından seçilmiş olması bölgenin nüfus yapısının Müslüman ağırlıklı olduğunu göstermektedir. Çok-uluslu yapı olarak teşkilatlanan idarenin bölge etnik yapısını göz önünde bulundurarak muhtemel tepkilerin önünün alınmasına yönelik bir girişim olarak yorumlanabilmektedir.

48 1913 yılında Çermik kazasında Düyûn-ı Umûmiyye komisyoncusu olarak görev yapmıştır; BOA. ML. EEM. Dosya No: 1006, Gömlek No: 13; BOA. BEO. Dosya No: 450, Gömlek No: 33740; BOA. ML. EEM. Dosya No: 877, Gömlek No: 24).

49 DVS, Hicri: 1319, s. 84-85.

50 1518 yılında Diyarbakır Vilâyeti'ne bağlı olan 12 livadan biri de Siverek'tir. Siverek, 21 Ekim 1838 tarihinde kurulan Diyarbakır Müşirliğine kaza olarak bağlanmıştır. 1869 yılından 1884 yılına kadar Diyarbakır merkez sancağına, 1885 yılından 1890 yılına kadar Diyarbakır Vilâyeti'ne bağlı olan Ergani Madeni sancağına, 1890 yılından 1908 yılında bağımsız sancak olana kadar Diyarbakır merkez sancağına bağlı kaza olarak idare edilmiştir; Yahya Kemal Taştan, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Siverek", *Tarihte Siverek Sempozyumu*, (Ekim 2001), s. 31-35; Ahmet Kankal, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Siverek'te Sosyal ve İktisadi Hayat", *Tarihte Siverek Sempozyumu*, (Ekim 2001), s. 39-40.

51 DVS, Hicri: 1312, s.78.

52 BOA. ŞD. Dosya No: 1054, Gömlek No: 2.

53 BOA. ŞD. Dosya No: 932, Gömlek No: 59.

54 DVS. Hicri: 1316, s. 72.

55 DVS, Hicri: 1317, s. 103.

56 DVS, Hicri: 1319, s. 108.

57 DVS, Hicri: 1323, s. 110.

Kaza merkezi dışında idarenin kazaya bağlı olan bölgelerinde de denetimi elde tutmak amacıyla görevlilerin tayin edildiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, kazaya bağlı olarak ön plana çıkan Derik bölgesinde 1899 ile 1901 yılları arasında memur olarak Girigor Efendi görev icra etmiştir. Yine Siverek kazasında idareye bağlı olarak görev icra eden bir diğer isim de Yusuf Ziya Efendi'dir.⁵⁸

2. Reji Şirketi

Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin denetiminde bulunan tütünün *Muharrem Kararnamesi*'nin 9. Maddesi⁵⁹ gereğince anonim⁶⁰ bir şirkete devredilebileceğinin belirtilmesi üzerine 1883 yılında yabancı sermaye eliyle müstakil bir şirketin kurulması için çalışmalar başlatılmıştır.⁶¹ Osmanlı yönetimi ve Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi arasında yapılan görüşmeler neticesinde Credit Anstalt⁶² ve grubunun (Viyana), Banker Bleichröder⁶³ ve grubunun (Berlin) ile Osmanlı Bankası'nın (İstanbul) katılımıyla tütünün işletilmesi amacıyla 14 Mayıs 1883 tarihinde onaylanan şartnameyle⁶⁴ şirket 27 Mayıs 1883 tarihinde kurulmuştur.⁶⁵ Kurulan bu şirketin ismi "*Memalik-i Mahruse-i Şaha-*

58 DVS, Hicri: 1319, s. 124.

59 BOA. Y. A. HUS. Dosya No: 175, Gömlek No: 62; Ufuk Arnavut, *İntikam Gazetesi (1900-1902)*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2017, s. 72; Charles Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, Ankara 1978, s. 228; E. Yase-min Bozdağlıoğlu, *Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye'nin İhracat Performansına Etkilerinin Analizi*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın 2010, s. 156.

60 Birden fazla sermaye ortağının katılımı ile kurulan şirketlerdir; Sadık Erdaş, "Atatürk Dönemi Türk Ekonomisinde Yerel Sermaye Birikimi: Taşrada Kurulan Anonim Şirketler (1920-1938)", *Türkiye Cumhuriyet'inin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Sempozyumu*, Cilt 1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 179.

61 Nezhil Varcan, *Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)*, Ankara 2000, s. 166-167.

62 Avusturya-Macaristan hissedarların vekilliğini yapmıştır; Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1819)*, Ankara 1982, s. 96.

63 Mustafa Dağ, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Reji İdaresi'nde Kayıt Dışı Ekonomi Davası: Bayburt Reji Memurluğu Örneği (1888-1909)", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, Diyarbakır 2021, 447.

64 Volkan Aksoy, "İngiliz Ticaret Raporlarında (1908-1913) Trabzon", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, XV/58, Trabzon 2018, s. 66; Filiz Dıgıroğlu, "Samsun Reji İdaresi", *Samsun Sempozyumu (Samsun'a Bir Parantez Açıyoruz)* içinden, (2011), s. 393.

65 Jacques Thobie, *İnterets Et İmperialisme Français Dans l'Empire Ottoman (1895-1914)*, Publications de la Sorbonne Imprimerie Nationale, Paris: 1977, s. 181; Düstür, Tertip: 2, Cilt: 4, s. 332-348; George Young, *Corps de Droit Ottoman*, Cilt: V, Oxford At The Clarendon Press, London: 1906, s. 189; Nedim Dikmen, "Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, XIX/2, Erzurum 2010, s. 149-151; Enes Kurt, Yasin Şehitoğlu, "Türk Yönetim Bilimine Tarihe Dönüş Kavram Çerçevesinde Bir Bakış: Sınıflar, İş Dünyası ve Bilgi Transferi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, VIII/3, Burdur 2021, s. 1705-1706; BOA. HR. HMs. İŞO. Dosya No: 166, Gömlek No: 31.

ne Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi"⁶⁶ olarak belirlenmiştir.⁶⁷ Şirket ortakları ile Osmanlı yönetimi ve Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi arasında yapılan görüşmeler neticesinde 1883 yılından itibaren 30 yıllık imtiyaz hakkı tanınmıştır.⁶⁸ Bu süre 1914 yılında tamamlanınca ek olarak 15 yıllık işletme hakkının daha eklenerek⁶⁹ 1925 yılına kadar şirket görev icra etmeye devam etmiştir.⁷⁰ İmparatorluk genelinde tütün üretimi, tüketim ve ticaretinin denetimi 27 Aralık 1886 tarihinde onaylanan İnhisar-ı Duhan Nizamnamesi ile gerçekleşmiştir.⁷¹ İmparatorluğun genelinde örgütlenen şirketin şube açtığı yerlerden biri de Siverek olmuştur.

- 66 Halk arasında kısaca Reji İdaresi olarak isimlendirilmiştir; Filiz Dıġıroġlu, "Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XLIII/43, İstanbul 2014, s. 231.
- 67 Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, İstanbul 2017, s. 35-37; Tiġinçe Oktar, "Osmanlı Devleti'nde Reji Şirketi'nin Kurulmasından Sonraki Gelişmeler", *Tütün Kitabı*, (Editör: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul 2007, s. 45; Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, (Çev. Muammer Sencer), İstanbul 1977, s. 40-41.
- 68 BOA. İ. DH. Dosya No: 1295, Gömlek No: 102149; Mustafa Kaya, *II. Abdülhamid Döneminde İspartalı Memurlar (Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre 1879-1909)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2014, s. 81; Halim Demiryürek, *II. Meşrutiyet Döneminde Bilecek*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya: 2011, s. 27-28; Filiz Dıġıroġlu, *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi – Trabzon Reji İdaresi (1883-1914)*, İstanbul 2007, s. 61.
- 69 BOA. MV. Dosya No: 235, Gömlek No: 75; BOA. İ. MMS. Dosya No: 169, Gömlek No: 22; BOA. Y. PRK. ŞH. Dosya No: 13, Gömlek No: 35; BOA. Y. PRK. TNF. Dosya No: 6, Gömlek No: 32; BOA. MV. Dosya No: 172, Gömlek No: 38; BOA. Y. PRK. ML. Dosya No: 28, Gömlek No: 2; BOA. Y. A. RES. Dosya No: 153, Gömlek No: 2; BOA. MV. Dosya No: 179, Gömlek No: 82; BOA. BEO. Dosya No: 4219, Gömlek No: 316355; BOA. MV. Dosya No: 179, Gömlek No: 32; Düstur, Tertip: 2, Cilt: 6, s. 2-491; Hayri Mutluçaġ, "Reji İdaresinin Satın Alınması İçin II. Abdülhamid'e Yapılan Rüşvet Teklifi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 7, Ankara 1968, s. 40-43; Faruk Gülpinar, "Milli Bir Ürün Olan Tütüne Devletin Düünden Bugüne Bakışı", *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*, (Editör: H. Vakıf Mercimek, İ. Eren Akçiçek), İstanbul 2014, s. 406.
- 70 26 Şubat 1925 tarihinde 558 sayılı *Tütün İdare-i Muvakkatesi ve Sigara Kâğıdı İnhisarı Hakkında Kanun* ile görevine son verilmiştir; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 26, İçtima: 1, (26 Şubat 1925), s. 316; Cengiz Atlı, "Arşiv Belgeleri Işıġında Türkiye'de Tarımsal Durum", *İçtimaiyat Dergisi*, IV/1, Muş 2020, s. 49; Murat Metinsoy, "Sosyal Kaçakçılık: Erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde Tekellere Direniş", *Siyasal: Journal of Political Sciences*, XXIX/2 İstanbul 2020, s. 250. ; Ayşegül De Faveri, *Tekel Sigaranın Satışı ve Toprak Arazi Koruma ve Kullanımı Kanuna İlişkin Haberlerin Kültürel İnşası 2008 Hürriyet Gazetesi Örneġi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2015, s. 45; Seda Keklik, *Türkiye'de Tütün Kontrol Politikaları: Tütün Endüstrisi Faaliyetleri Işıġında Bir Deġerlendirme*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul 2014, s. 10; Nadir Yurtoġlu, "Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Tütün Yetiştiriciliġi ve Politikası (1923-1938)", *Belgi Dergisi*, 22, Denizli 2021, s. 174; Ferdi Sayım, "Birinci İzmir İktisat Kongresinde Alınan Kararların Dönemin Ekonomi Politikalarına Etkisi (1923-1930)", *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, VI/39, İstanbul 2020, s. 2725.
- 71 Mustafa Daġ, "27 Aralık 1886 Tarihli İnhisar-ı Duhan Nizamnamesinin Tatbikine Dair Bir Deġerlendirme", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, Konya, 2022, s. 164-165.

2.1. Siverek Reji Memurluğu

Şirket, tütünün denetim altına almak amacıyla kazada memurluk olarak teşkilatlanmıştır. Bu bağlamda, Maliye Nezareti'nin girişimleri neticesinde Siverek Kazası Meclisi İdaresi tarafından bölgede Siverek Reji Memurluğunun kurulması kararı alınmıştır. Kurulan bu müdürlüğün temel görevi bölgede üretilen, tüketilen ve ticareti yapılan tütünün gelirlerini denetim altına almaktır. Şirketin hazırlamış olduğu şartname ve nizamnameyi bölgede uygulamaktır.⁷² Siverek'te faaliyete geçen idarenin bina olarak kiralık bir yapıyı ikametgâh olarak kullandığı tespit edilmiştir.⁷³

Müdürlüğün diğer bölgelerde olduğu gibi Siverek'te de temel görevi tütün kaçakçılığının önüne geçmektir. Bu bağlamda, mahsulü yapılan tütünlerin denetim altında tutulması amacıyla bölgede ambar inşa etmesi gerekiyordu. Bu doğrultuda tütünlerinin kaçak sayılmaması için üreticilerin teslim edecekleri ambarın bulunmaması doğrultusunda yapılan şikâyetler neticesinde Diyarbakır, Siverek ve Maden'e ambar inşası kararı alınmıştır. Netice olarak bu bölgelerde 23 Nisan 1888 tarihinde 100 bin kiloluk 3 ambarın inşa edilmesi ve 5 memurun görevlendirilmesi kararı alınmıştır.⁷⁴ 1889 yılında ise şirketin Siverek kazasında müdürlüğünü yapan bir diğer ismin de Mıgırdiç Efendi'dir.⁷⁵

Aynı tarihlerde Siverek kazasına bağlı olan Silvan bölgesinde Reji müdürü olarak görev yapan Abdullah Bey'in bölge halkına karşı uygulamış olduğu davranışlardan dolayı ahalinin mağduriyet yaşadığına dair şikâyetler meydana gelmiştir.⁷⁶ Bu bağlamda, yapılan şikâyetlerden biri de 6 Kasım 1888 tarihinde Gürbüz İsa imzası ile Diyarbakır merkezine çekilen şikâyet metni örnek gösterilebilir. Memur marifeti ile tutulan kayıtların incelenmesi amacıyla 17 Aralık 1888 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne iletilmiştir.⁷⁷ Dâhiliye Nezareti ve Diyarbakır Vilâyeti tarafından Abdullah Bey ile ilgili tahkikat süreci başlatılmıştır. Ancak davanın ne şekilde sonuçlandığına dair verilere ulaşılamamıştır.⁷⁸

72 BOA. DH. İD. Dosya No: 95, Gömlek No: 10.

73 Ekrem Akman, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siverek (Şehir, Mekân ve İnsan)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mardin 2017, s. 179.

74 BOA. DH. MKT. Dosya No: 1503, Gömlek No: 61.

75 Akman s. 66-67.

76 BOA. DH. MKT. Dosya No: 1561, Gömlek No: 70.

77 BOA. ZB. Dosya No: 17, Gömlek No: 40.

78 BOA. DH. MKT. Dosya No: 1538, Gömlek No: 17.

1895 yılında Siverek kazasına bağı olan Hoşin ve Karacadağ nahiyeleri ile Derik bölgesinde ekimi yapılan tütünlerin tahrir işlemlerinin yapılması amacıyla bölgeye görevli olarak memur Ömer Ağa ile kâtibi Antuan Efendi gönderilmiştir. Görevlerini suiistimal etmelerine dair haklarında tahkikat süreci başlatılmıştır.⁷⁹ Vilâyet Meclisi İdaresi tarafından görülen mahkeme neticesinde suçsuz oldukları tespit edilmiştir. Ancak yerel mahkemenin almış olduğu bu karara itiraz edilerek Şûra-yı Devlet Temyiz Mahkemesi'ne başvurulmuştur. Mahkeme gerekli incelemeyi yaptıktan sonra 24 Nisan 1895 tarihinde daha önce yerel idare tarafından alınan kararı onaylayarak temyiz talebi reddedilmiştir.⁸⁰ 1896 yılında Maden ve Cizre bölgeleri dışında şirkette görev yapan Ermeni vatandaşın olmadığı tespit edilmiştir.⁸¹ 1914 yılında ise bölgede şirkette görev yapan ecnebi tebaanın bulunmadığına dair Dahiliye Nezareti'ne bilgi aktarılmıştır.⁸²

3. Yusuf Ziya Efendi Davası

Osmanlı yönetimi ile Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin kurucuları arasında yapılan antlaşma gereğince imparatorluğun her bölgesinde teşkilatlanan idareye, bünyesinde görev icra eden kişilerin yargılanma yetkisi de verilmiştir. Bu bağlamda, Siverek kazasında idare bünyesinde rüsumat müdürü olarak görev yapan Yusuf Ziya Bey'in dava süreci örnek gösterilebilir. İdareye bağı olarak faaliyette bulunan Siverek Rüsumat Müdüriyetinde eksik paranın zuhur etmesinden dolayı Yusuf Ziya Efendi hakkında gerekli tahkikatın yürütülmesi amacıyla Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi bünyesinde çalışmalar başlatılarak rüsumat tahkikat memuru Vasfi Efendi görevlendirilmiştir. Vasfi Efendi tarafından Siverek Rüsumat Müdüriyetine telgraf çekilmiştir. 8 Kasım 1881 tarihinde gelen telgrafla birlikte müdür Yusuf Ziya Efendi görevden azlederek gerekli tahkikatın yürütülmesi için başkâtip Eyüp Efendi Diyarbakır'a göndermiştir. Müdür Bey'in bölgeden ayrılmadan önce görevi orada bulunan bir görevliye iki şahit huzurunda devir teslim işleminin yapılmasını da sağlamıştır. Yine Yusuf Efendi'nin Diyarbakır'a gelmesi sırasında müdürlükte görev yapan iki memurun da yol boyunca Yusuf Efendi'ye nezaret etmesi de istenmiştir. Gerekli tahkikatın yürütülmesi amacıyla 18 Mart 1882 tarihinde Siverek Rüsumat Müdüriyetine Selim Efendi tarafından çekilen telgrafta Yusuf Ziya Efendi'nin görevden el çektirilerek 8 Kasım 1881 tarihinden itibaren kendisine verilen maaşın hazineye aktarılması gerektiği belirtilmiştir.

79 BOA. BEO. Dosya No: 607, Gömlek No: 45472.

80 BOA. DH. MKT. Dosya No: 371, Gömlek No: 10.

81 BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 35, Gömlek No: 125.

82 BOA. DH. ŞFR. Dosya No: 462, Gömlek No: 100.

Günlük olarak almış olduğu 145 kuruş 15 paranın suçsuz çıkması durumunda kendisine daha sonra verilebileceği belirtilmiştir. Yusuf Ziya Efendi'nin 1881 ile 1882 senelerinde tütün tahrir masraflarının ve kolcuların giderlerinin karşılanması amacıyla harcamış olduğu 5.700 kuruş nedeniyle tahkikat yapılmıştır. Tahkikat neticesinde Diyarbakır Rüsumat Nazırı olarak görev yapan İshak Efendi tarafından Siverek Rüsumat Müdürü Yusuf Ziya Bey'in görevden azledilmesine veya görev alanının değiştirilmesine gerek olmadığı görevini icra etmeye devam etmesi kararı 30 Eylül 1885 tarihinde iletilmiştir.⁸³ Yusuf Ziya Bey'in açıkta kaldığı zaman zarfında Halep'te görev almak istemişse de bunun onaylandığı tespit edilmiştir. Yaklaşık olarak idarede 30 yıllık hizmet süreci bulunmaktadır.⁸⁴

Bu doğrultuda Yusuf Efendi'ye yönelik yöneltilen iddiaların asılsız olduğunun anlaşılması üzerine memuriyetin kendisine iade edilmesi kararı alınmıştır. Ancak açığa alınmış olduğu süreç zarfında işleyen maaşının kendisine ödenmediği gerekçesi ile Yusuf Efendi, Maliye Nezareti ile yapılan haberleşme neticesinde Adliye Nezareti'ne müracaat ederek maaşının tamamının tazmin edilmesini talep etmiştir. Yusuf Ziya Efendi alınan kararın Tanzimat Dairesi tarafından onaylanmadığı müddetçe itiraz edebilme hakkının olduğunu bilerek davayı İkinci Hukuk Mahkemesi'ne taşımak istemiştir. Ancak Adliye Nezareti, Yusuf Efendi'ye karar merciinin Şûra-yı Devlet'e⁸⁵ ait olacağını belirterek davanın İkinci Hukuk Mahkemesi tarafından görülemeyeceği Şûra-yı Devlet'e başvurması gerektiği belirtilmiştir. Nitekim Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi tarafından Yusuf Efendi'ye yönelik yapılan açıklamada açıkta bulunduğu müddet zarfında biriken maaşı almaya hakkının olmadığı belirtilerek istediği mahkemeye itiraz için başvurabileceği belirtilmiştir. Dâhiliye Nezareti ile Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi arasında gerçekleşen yazışma neticesinde dava sürecine dair evrakların Şûra-yı Devlet Muhakeme Dairesi tarafından incelenmiştir. Kararnamede işten el çektirilmiş olan idare görevlilerin suçsuz bulunması ve görevlerinin iade edilmesi durumunda maaşlarının da tamamının ödenmesi hususunda hükmün bulunmuş olması gerekçe gösterilerek 3 Kasım 1884 tarihinde Yusuf Efendi ile idare arasında tekrar davanın görülmesine lüzum olmadığı belirtilmiştir.⁸⁶

83 BOA. ŞD. Dosya No: 308, Gömlek No: 45.

84 BOA. ŞD. Dosya No: 306, Gömlek No: 42.

85 Yabancı devletlerin denetiminde kurulan Düyûn-ı Umûmiyye veya Reji İdaresi'nde meydana gelen sorunların çözümü hususunda Şûra-yı Devlet Riyasetinin etkili rol oynadığı tespit edilmiştir. Nitekim hükümet ile yapılan sözleşmelerde Şûra-yı Devlete başvuru yapma hakkı tanındığı belirtilmiştir; BOA. Y. EE. KP. Dosya No: 41, Gömlek No: 4019.

86 BOA. ŞD. Dosya No: 302, Gömlek No: 18.

Bu doğrultuda, 29 Ağustos 1885 tarihinde Şûra-yı Devlet Mahkemesi görevden el çektilirip görevinin iade edildiği tarih arasında işleyen maaşının kendisine verilmesi gerektiği Diyarbakır Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne bildirilmiştir. Şûra-yı Devlet Mahkemesi'nin bu kararı almasının gerekçesini ise şu ifadelerle açıklamıştır. Bir memurun görevini suiistimal ederek kullanmasıyla ilgili şikâyetlerin nezaret veya idare tarafından belirtilmesi durumunda tahkikat kararı alınır. Elde edilen bulgu ve deliller doğrultusunda görevlinin işine son vererek gerekli tahkikat süreci işletilir. Neticenin beklenmesi ve çıkan sonuç doğrultusunda hareket edilmesi gereklidir. Ancak burada süreç sadık kalınmadığı ve Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi tarafından gerekli tahkikat süreci tamamlanmadan kararın alındığı belirtilmiştir.⁸⁷

Sonuç

Bu çalışma, 1854 yılında başlayıp 1879 yılında devletin mali iflasını açıklamasıyla biten dış borç ödemelerinin durdurulması üzerine alacaklı devletlerin denetiminde 1881 yılında kurulan Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin Osmanlı taşrasındaki faaliyetlerini incelemektedir. Bu bağlamda Siverek kazası özelinde devlet borçlarının ödenmesinde taşranın etkisi anlatılmaya çalışılmıştır. Diyarbakır Vilâyeti'nde hizmet veren Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne bağlı olarak açılan Siverek Düyûn-ı Umûmiyye Müdürlüğü 1881 yılından itibaren faaliyetlerine başlamıştır. Müdürlüğün bünyesinde görev yapan idari personelin müdür, nazır, muhafaza müdürü, muhafaza müfettişi, kâtip, başkâtip, muhasebeci, sandık emini ve ambar memuru gibi kadrolarda görev icra ettiği tespit edilmiştir. Müdürlükte görev yaptığı tespit edilebilmiş isimlerin tamamına yakının Müslüman Osmanlı ahalisinden seçilmiş olması yöneticilerin bölgenin etnik yapısını göz ardı etmediğini göstermektedir.

Devlet genelinde olduğu gibi Siverek müdürlüğünde de görevli olan idari personelin başarılarının nişan ve rütbe gibi ödüller ile taltif edilmiştir. Bu gibi ödüllendirme yöntemiyle müdürlüğün istikrarlı şekilde işleyişini sağlamaya yönelik atılmış önemli adımlar olarak nitelendirilebilir. Ancak kanuna aykırı hareket ettiği iddia edilen veya yürütülen muhakeme süreci neticesinde suçlu sabit bulunan görevliler ise cezalandırılmıştır. Bu bağlamda, müdürlükte rüsumat müdürü olarak görev yapan Yusuf Ziya Bey'in davası örnek gösterilebilir. Müdürlük kazasında eksik çıkan paradan dolayı zimmetine para geçirme suçundan dolayı açığa alınarak Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi ile Şûra-yı Devlet Mahkemesi tarafından hakkında yürütülen dava neticesinde suçsuz bulunmuştur. Örnek davada idareye yargı yetkisinin tanındığı ve Yu-

87 BOA. ŞD. Dosya No: 308, Gömlek No: 45.

suf Bey'in muhakeme sürecinde görevden el çektirildiği görülmektedir. Bu durum dava sürecinin şeffaf şekilde yürütülmesini sağlamaya yönelik girişimler olarak yorumlanabilmektedir.

Çalışmada kaza dahilindeki faaliyetleri ele alınan bir diğer kurum da müdürlüğün denetiminde bulunan tütünün idare edilmesi amacıyla 1884 yılında kurulan Siverek Reji Memurluğu olmuştur. Her ne kadar şirketin ülke genelinde olduğu gibi Siverek kazasında da 1884 yılında faaliyete geçtiği tahmin edilse de müdürlüğün bölgede aktif olduğuna dair tespit edilebilmiş ilk bilgiler 1888 yılını göstermektedir. Memurluk bölgede yoğun olarak kaçakçılıkla mücadeleye girişmiş ve bu yönde tedbirler almıştır. Düyûn-ı Umûmiyye Müdürlüğü'nde bölgenin etnik yapısına yönelik gösterilen hassasiyetin Reji Memurluğunda gösterilmediği saptanarak Müslüman ve Gayrimüslim ahali-den idareciler seçilmiştir. İdarede görev yapan personelin halka karşı tutumu ve yasadışı faaliyetlere karışma gibi suçlara bulaştığı da tespit edilmiştir. Düyûn-ı Umûmiyye Müdürlüğü örneğinde olduğu gibi bu gibi yasadışı faaliyetlerde bulunanların cezalandırılmaları amacıyla muhakeme süreçleri idare ile hükümet tarafından yürütülmüştür. Muhakeme sürecinin rejide başlatılıp devlet mahkemesinde neticelenmesi Reji İdaresi'ne yargılama yetkisinin verildiğini ancak davalı veya davacının idare tarafından verilen kararı devlet mahkemesine taşıyarak son kararın devlet mahkemesine ait olacağı anlaşılmaktadır. İdarenin işleyiş düzeninin bozmaya yönelik yasadışı faaliyetlerde bulunan personel cezalandırılmıştır.

Çalışmamız genel olarak 1881 ile 1925 yılları arasında kaza sınırları içerisinde Düyûn-ı Umûmiyye ile Reji Memurluğunda görev yapan personeli incelemekle birlikte elbette 44 yıllık zaman zarfında kaza dahilinde tespit edilmiş personel sayısının yetersiz olduğu söylenebilir. Ancak yapılan araştırmalar neticesinde tespit edilmiş isimlerin incelenmesinden dolayı görev yapan tüm personelin isim ve görev bilgilerine ulaşamaması çalışmamızın önemli sınırlıklarından biri olmuştur. Tespit edilebilmiş personel sayısının az olmasının bir diğer önemli nedeni olarak muhtemelen taşra bölgesi olması nedeniyle kayıtların muhafaza edilememesi veya kayıtların sağlıklı şekilde tutulamadığını göstermektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Telif Eserler

- AKMAN, Ekrem, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siverek (Şehir, Mekân ve İnsan)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mardin: 2017.
- AKSOY, Volkan, "İngiliz Ticaret Raporlarında (1908-1913) Trabzon", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, XV/58, Trabzon 2018, s. 50-74.
- ARI, Bülent, "Osmanlı Maliyesinin İflas ve 1854 İstikrazı", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, IV/17, Ankara 2002, s. 43-53.
- ARNAVUT, Ufuk, *İntikam Gazetesi (1900-1902)*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray: 2017.
- ATLI, Cengiz, "Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye'de Tarımsal Durum", *İçtimaiyat Dergisi*, IV/1, Burdur 2020, s. 47-61.
- AYSAL, Necdet, "Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), Ankara 2013, s. 1-28.
- BELİN, M., *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi*, (Çev. Oğuz Ceylan), Ankara 1999.
- BERKES, Niyazi, *İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?* İstanbul 1964.
- BİLGİN, Bünyamin, *Salname-i Vilayet-i Diyar-ı Bekr (H. 1319-M. 1901 Transkribe Metin)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Malatya 1996.
- BİRVURAL, Ali, "Osmanlı Devleti'nde 1854-1874 Borçlanmalarına Genel Bir Bakış ve Moratoryum", *Türk İle İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VI/23, İstanbul 2019, s. 115-122.
- BOZDAĞLIOĞLU, E. Yasemin, *Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye'nin İhracat Performansına Etkilerinin Analizi*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın 2010.
- ÇAKIR, Ali, *Haber Gazetesi'nin Başyazarlarına Göre Bölgenin ve Türkiye'nin Gündemine Bir Bakış (1923-1924)*, Y Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2013.
- ÇELİK, Abdurrezzak, DAĞ, Mehmet, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siirt Sancağında Kamu Gelir Kaynağı Olarak Memlehal", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, Siirt 2019, s. 304-316.
- ÇELİK, Birten, "Osmanlı Gümrüklerinde Kadın İstihdamı: Kadın Gümrük Kolcuları (1901-1908)", *Belleten Dergisi*, LXXIX/286, Ankara 2015, s. 1003-1038.
- ÇETİN, Engin Can, "Düyun-u Umumiye ve Osmanlı Dış Borç Tarihi Genel Bir Bakış", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, VII/14, Tekirdağ 2018, s. 234-249.
- DAĞ, Mustafa, "Hemavend Aşireti'nin Tütün Kaçakçılığı İddiaları ve Adana Reji İdaresi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31/3, Elâzığ 2021, s. 1333-1344.

- DAĞ, Mustafa, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Reji İdaresi'nde Kayıt Dışı Ekonomi Davası: Bayburt Reji Memurluğu Örneği (1888-1909)", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, Diyarbakır 2021, s. 444-471.
- DAĞ, Mustafa, "XIX. Yüzyıl Başlarında Reji İdaresi'nde Kayıt Dışı Ekonomi Davası: Menbiç Reji Memurluğu Örneği (1910-1911)", *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/2, Aydın 2021, s. 207-228.
- DAĞ, Mustafa, "27 Aralık 1886 Tarihli İnhisar-ı Duhan Nizamnamesinin Tatbikine Dair Bir Değerlendirme", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, Konya, 2022, s. 162-180.
- DEMİRYÜREK, Halim, *II. Meşrutiyet Döneminde Bilecek*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya: 2011.
- DIĞIROĞLU, Filiz, *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müsterekü'l-Menfaa Reji Şirketi – Trabzon Reji İdaresi (1883-1914)*, İstanbul 2007.
- DIĞIROĞLU, Filiz, "Samsun Reji İdaresi", *Samsun Sempozyumu (Samsun'a Bir Parantez Açıyoruz)* içinden, Samsun 2011, s. 393-400.
- DIĞIROĞLU, Filiz, "Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XLII/43, İstanbul 2014, s. 227-272.
- DİKMEN, Nedim, "Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, XIX/2, Erzurum 2010, s. 137-159.
- ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara 1994.
- ELDEM, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994.
- EKMEKÇİ, Gülistan, *Diyarbakır Gazetesine Göre Diyarbakır'da Kültür ve Sanat Hayatı (1286-88/1869-71)*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2009.
- ERDAŞ, Sadık, "Atatürk Dönemi Türk Ekonomisinde Yerel Sermaye Birikimi: Taşrada Kurulan Anonim Şirketler (1920-1938)", *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Sempozyumu*, Cilt 1, Ankara 2017, s. 180-195.
- ERDOĞAN, Anıl, "Düyun-u Umumiye'nin Kurulmasının Siyasi Yönü ve Reji İdaresiyle İlişkisi", *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*, (Editör: H. Vakıf Mercimek, İ. Eren Akçiçek), İstanbul 2014, s. 193-216.
- ERKAN, Ümmet, "Türk Yurdu Dergisinde İktisat Yazılarının Analizi (1911-1931)", *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, III/1, Bartın 2018, s. 13-30
- EROĞLU, Onur, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XII/0, İzmir 2010, s. 57-89.
- FAVERİ, Ayşegül De, *Tekel Sigaranın Satışı ve Toprak Arazi Koruma ve Kullanımı Kanuna İlişkin Haberlerin Kültürel İnşası 2008 Hürriyet Gazetesi Örneği*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2015.
- GENÇ, Mehmet, ÖZVAR, Erol, *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar I*, İstanbul 2021.
- GÜLER, Birgül A., "Yönetimde Özerklik Sorunu: Duyunu Umumiye-i Osmanlı Meclisi İdaresi 1881-1948", *Memleket Siyaset-Yönetim Dergisi*, 1, Burdur 2006, s. 99-122.

- GÜLPINAR, Faruk, "Milli Bir Ürün Olan Tütüne Devletin Dünden Bugüne Bakışı", *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*, (Editör: H. Vakıf Mercimek, İ. Eren Akçiçek), İstanbul 2014, s. 403-436.
- GÜNDÜZ, Ali Yılmaz, "Osmanlı Devleti'nin Ekonomi ve Dış Borç Politikası", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, II/2, Bingöl 2012, s. 1-8.
- KANKAL, Ahmet, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Siverek'te Sosyal ve İktisadi Hayat", *Tarihte Siverek Sempozyumu*, (Ekim 2001), s. 39-63.
- KARAMURSAL, Ziya, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1989.
- KAYA, Mustafa, *II. Abdülhamid Döneminde Ispartalı Memurlar (Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre 1879-1909)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2014.
- KAZGAN, Gülten, *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul 2002.
- KEKLİK, Seda, *Türkiye'de Tütün Kontrol Politikaları: Tütün Endüstrisi Faaliyetleri Işığında Bir Değerlendirme*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- KILINÇKAYA, M. Derviş, "1920 Yılı'nın Yazında Egemenlik ve Mali Kaynakların Dene-timi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XI/61, Ankara 2005, s. 305-321.
- KIRAY, Emine, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul 2015.
- KOPRA, Metin, YOLUN, Murat, "18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Borçlar Tarihine Bir Bakış", *History Studies International Journal Of History*, IV/1, İstanbul 2012, s. 335-358.
- KURT, Enes, ŞEHİTOĞLU, Yasin, "Türk Yönetim Bilimine Tarihe Dönüş Kavram Çerçevesinde Bir Bakış: Sınıflar, İş Dünyası ve Bilgi Transferi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, VIII/3, Burdur 2021, s. 1699-1722.
- KÜÇÜK, Cevdet, ERTÜZÜN, Tefik, "Düyun-u Umumiye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.10, İstanbul 1994, s. 58-61.
- METİNSOY, Murat, "Sosyal Kaçakçılık: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Tekellere Direniş", *Siyasal: Journal of Political Sciences*, XXIX/2, İstanbul 2020, s. 247-269.
- MORAWİTZ, Charles, *Türkiye Maliyesi*, Ankara 1978.
- MUTLUÇAÇ, Hayri, "Reji İdaresinin Satın Alınması İçin II. Abdülhamid'e Yapılan Rüşvet Teklifi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 7, Ankara 1968, s. 40-43.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara 2013.
- NOVİÇEV, A. D., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, (Çev. Nabi Dinçer), Ankara 1979.
- OKTAR, Tiğınçe, "Osmanlı Devleti'nde Reji Şirketi'nin Kurulmasından Sonraki Gelişmeler", *Tütün Kitabı*, (Editör: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul 2007, s. 45-55.
- ÖZTÜRK, Cemil, "Millî Mücadele Döneminde Reji Sorunu", *Tütün Kitabı*, (Editör: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul 2007, s. 107-118.
- ÖZÇELİK, İsmail, "Malazgirt'ten Meşrutiyet'e Siverek ve Havalisi", *Tarihte Siverek Sempozyumu*, (Ekim 2001), s. 23-29.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930) IV*, İstanbul: 1993.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Ankara 1984.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, İstanbul 2018.

- PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul 2019.
- PARVUS Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, (Çev. Muammer Sencer), İstanbul 1977.
- SAYAR, Ahmet Güner, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması (Klasik Dönem'den II. Abdülhamd'e)*, İstanbul 2021.
- SAYİM, Ferdi, "Birinci İzmir İktisat Kongresinde Alınan Kararların Dönemin Ekonomi Politikalarına Etkisi (1923-1930)", *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, VI/39, İstanbul 2020, s. 2721-2730.
- SEVİMAY, Hayri R., *Cumhuriyete Girerken Ekonomi – Osmanlı Son Dönem Ekonomisi*, İstanbul 1995.
- ŞEKER, Murat, "Osmanlı Devleti'nde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, VIII/2, Manisa 2007, s. 115-134.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul 2015.
- TAÇALAN, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul 1970.
- TAŞTAN, Yahya Kemal, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Siverek", *Tarihte Siverek Sempozyumu*, (Ekim 2001), s. 31-38.
- THOBIE, Jacques, *İnterets Et İmperialisme Français Dans l'Empire Ottoman (1895-1914)*, Publications de la Sorbonne Imprimerie Nationale, Paris 1977.
- TOPRAK, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1819)*, Ankara 1982.
- VARCAN, Nezih, *Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)*, Ankara 2000.
- YAVUZ, Erdem, *Türk İktisat Tarihinde Erzincan (1923-1960)*, İstanbul 2017.
- YILDIZ, Abdunnur, "Osmanlı Devleti'nin Borçlanmasında Osmanlı Bankası'nın Rolü ve Önemi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, X/36, Düzce 2011, s. 318-330.
- YILDIZ, Abdunnur, "Osmanlı İmparatorluğunun Borçlanmasında Yabancı Sermayenin Etkisi", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 37, İstanbul 2007, s. 113-125.
- YILDIRIM, Kadir, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, İstanbul 2013.
- YILMAZ, Faruk, *Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Dış Borçları (Düyun-u Umumiye)*, Ankara 2007.
- YILMAZ, Faruk, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar (Düyun-u Umumiye)*, Ankara 2003.
- YİĞİT, Sinan, *Osmanlı Dış Borçları ve Düyun-ı Umumiye İdaresi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: 1989.
- YURTOĞLU, Nadir, "Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Tütün Yetiştiriciliği ve Politikası (1923-1938)", *Belgi Dergisi*, 22, Denizli 2021, s. 151-194.
- YURTSEVER, Cezmi Zeki, *Kadirli Tarihi (Kadirli Türkmenlerinin Soy, Kültür ve Ekonomik Bünyesinin Tarih Felsefesi Metoduyla İncelenmesi)*, İstanbul 2010.
- YOUNG, George, *Corps de Droit Ottoman*, Cilt: V, Oxford At The Clarendon Press, London 1906.
- QUATAERT, Donald, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, İstanbul 2017.
- QUATAERT, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (Çev. Ayşe Bertay), İstanbul 2020.

Salname ve Resmi Kaynaklar

Düstur, Tertip: 2, Cilt: 4.

Düstur, Tertip: 2, Cilt: 6.

Salname-i Vilâyet-i Diyarbakır, Diyarbakır Vilâyeti Matbaası, Hicri:1308, (Miladi: 1891).

Salname-i Vilâyet-i Diyarbakır, Diyarbakır Vilâyeti Matbaası, Hicri: 1312, (1894).

Salname-i Vilâyet-i Diyarbakır, Diyarbakır Vilâyeti Matbaası, Hicri:1316. (1898).

Salname-i Vilâyet-i Diyarbakır, Diyarbakır Vilâyeti Matbaası, Hicri: 1317, (M. 1899).

Salname-i Vilâyet-i Diyarbakır, Diyarbakır Vilâyeti Matbaası, Hicri:1319, (1901).

Salname-i Vilâyet-i Diyarbakır, Diyarbakır Vilâyeti Matbaası, Hicri: 1323, (1905).

TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 26, İçtima: 1, (26 Şubat 1925).